

OSO BENOST ČOVJ EKA, ZNAČAJ MITOLOŠK IH FORMI I U DOMENU
MENTALITETATHE PERSONALITY OF HUMAN BEING, THE SIGNIFICANCE OF
MYTHOLOGICAL FORMS, ALSO IN A PART OF MENTALITY

mr LANA BURIĆ,
Podgorica

Apstrakt: *Ovaj rad je uslijedio kao posljedica želje da se sazna više o onome šta je prethodilo kulturi (na Balkanu, i u svijetu), da se istraži da li to što je prethodilo (kao dio pozitivne prošlosti, tradicija), još uvijek može biti u funkciji stvaranja nove kulture. U tom smislu, u njemu se govori o vezi između filozofije (ideologije), kulture i zastoja u razvoju (kao pasivnog dijela kulture, a koji se tiče mentaliteta) sa namjerom da se dođe do onog u tradiciji što bi se prihvatilo kao pozitivno, dobro i što može biti važna potpora za stvaranje nove kulture, ali i sa namjerom da se upozna sa nevidljivim strukturama koje čine da čovjek sve više stoji sam sebi na putu ka sreći u savremenom društvu (i onda kada vjeruje, i kada ne vjeruje, i kada je vjernik bez pripadanja, i kada ide u crkvu). Neki simboli imaju univerzalno značenje i izazivaju osjećaj religioznosti na isti način na koji je to bio slučaj u primitivnim društvima, ali kako čovjek u savremenom društvu obraća pažnju više na "spoljašnje" društvene aspekte zadovoljstva (na prije svega materijalne vrijednosti), i to je neizrecivo više nego što je to radio čovjek u predmodernom društvu, postavlja se pitanje da li se čovjek u postmodernom dobu odaziva uopšte na simbole koji ostaju isti (da li uopšte primjećuje te simbole).*

Ključne riječi: *Mentalitet, tradicija, prošlost, kultura, pojedinac*

Abstract: *This work appeared such as the wish knowing more about everuthing what was before the cuilture (in our society and at all) and to explore if is everything what excisted important for culture now.In*

that sense is talked about the accosiation between phylosophy (ideologism), culture and mentality whith tendention to come to similar things for culture before and now (exactly influence od culture before on culture now, what is positive, good). It is talked about "invisible structures" which stop human on the way of religion and happiness in every situation (when he beliefs and when doesn't believe, when he beliefs whithout belonging, when he goes to church). Some symbols have universal significance and provoke a sense of religion in the same time such as was earlier in the primitive society, but human in the contemporary society makes attention more on social pleasure (in as-sociation to material values) much more than human earlier, and that is the reason why is asked the question does human forget those un-changeable symbols (does he make attention on them, does he see them at all).

Key words: *Mentality, Tradition, Past, Culture, Person*

1. Uvod

U ovom radu se dovode u vezu duhovne i materijalne vrijednosti, i traži se razlog zašto se čovjek u savremenom društvu otuđio od svoje moći, usvojio pluralizam religioznosti koji je nedovoljan da bi on sačuvao svoju privatnost, a razlozi se, koji su stim u vezi, mogu tražiti u nedostatku kolektivnog identiteta, kao i u ne autentičnom odnosu prema svetom (koji podsjeća na pogrešan izbor „svetog“), odnosno u ne pravoj religioznosti. Iz istog razloga je on usvojio grižu savjest, jer niti može da bude u korak sa svojim (ličnim) životom, niti uspijeva da se dokaže kao socijalno adekvatno biće u vremenu svih prisutnih (ne)vrijednosti i "visokih standarda" (najvisočijih u istoriji).

Mentalitet je posebna stalna (pod)tema ovog rada, a to je iz razloga što se iz dosadašnjih izvora istraživanja, u kojima se on opisuje kao nešto što prethodi "stvaranju kulture", naslućuje da on ima važnu ulogu u opstruiranju stvaranja nove kulture, i sa tim u vezi, pojavljuje se i izazov "dolaženja do" savremene religioznosti, koja obećava progres u humanizaciji čovjeka u savremenom društvu. To bi bila upravo takva „legitimna“ religioznost koja ne bi bila prepreka ostvarivanju bilo kakvog socijalnog konstruktivizma ili samoaktuelizacije ličnosti, niti prepreka očuvanja tradicije- jer , ona bi takoreći bila na strani globalnih vrijednosti koje su proizvod tradicije (a to bi istovremeno značilo na strani porodičnih, ličnih, društvenih, građanskih (nacionalnih) vri-

jednosti). Stoga se, sa tom namjerom (u radu) i približava način na koji može u savremenom društvu da se prepozna primitivizam (primitivan pojedinac, društvo), a koji se javlja u sklopu pojave uticaja mentaliteta (u posebno jednom dijelu ciklusa vremena), i otkriva koje su dosljednosti "biti" primitivizma.

2. Pojam i vrste mentaliteta

Mentalitet je prije svega izraz „kolektivnog nesvjesnog“ ili kolektivnog "stvaralačkog", pa u tom smislu, kako kaže neomarksist Vovelle, mentalitet je „nepokretnost mišljenja“ pa je na taj način, „nepokretnošću ili ustajalošću“ sebe samog (odnosi se na identitet), ono i nesvjesno replikovanje prošlosti, i to je često prisutno na imaginaran način. Za razliku od ideologije (koja je vizija svijeta), mentalitet je iskustvo (kolektivno), i mentalitet postaje vremenom nesporno produkt ideologije, postajući i prepoznajući se kao sve ono što je „prividno“, „neznačajno“, nesadržajno“, i prisutno, negativno, često neprepoznato. Mentalitet je iskustvo dugog vremena (odnosi se na prošlost) a prema nekim sociolozima religije on se vezuje za tradiciju, zajedničko pamćenje „sjećanje“, dok istovremeno, može da znači i nasljeđe i lagani razvoj. Stoga, imajući u vidu nacionalne mentalitete, skoro da nije moguće govoriti o njemu, a da se pritom ne pomene i narcizam (koji je nacionalni, etnički, i na kraju, prelazi na uvijek lični). Pojam „narcizam malih razlika“ (Freud) odnosi se na članove dvije grupe koje se razlikuju, ponekad i pribjegavajući i nasilju a sa ciljem da između sebe stvore identitetske granice, pritom sebe smatrajući za žrtve „događaja ili stvari“ dok odgovornost pripisuju (delegiraju) drugome.¹

Iako se vjeruje u naučnim krugovima da ideologije danas nema- ideologija se odnosi na iskustvo kratkog vremena, jer ona znači promjenu, nagli uspon i razvoj, ona ima svoje posljedice u sadašnjem savremenom društvu.

---

¹ Etnocentrizam je u tijesnoj povezanosti sa narcizmom malih razlika. To je stav koji načine ponašanja, vjerovanja, shvatanja svijeta i znanja drugih procjenjuje sa pozicija vrijednosti sopstvene kulturne tradicije (Fabijeti), što govori da subjektivnost dovodi u diskriminatorski položaj druge (nacije), dok neki teoretičari vide etnocentrizam i kao perspektivu prema kojoj je vlastiti način života smatran boljim od (svih) ostalih. Stoga, polazeći od koncepta vrijednosti David Bidney, pravi razliku između dvije vrste etnocentrizma, i navodi zloćudni i dobroćudni. (Dok „zloćudna“ vrsta uključuje vjerovanje u objektivne i apsolutne (svoje) vrijednosti i netolerantnost prema drugima, „dobroćudna“ vrsta daje prednost vlastitom sistemu, ali i dozvoljava da se poštuju i sistemi vrijednosti drugih društava. Istovremeno, društvene predrasude su stereotipi koji oblikuju ponašanje koje se odvija van svjesnog rasuđivanja i samokontrole, a pojavljuje se sa njima i dvojni moral (pojava da jedan moralni stav važi za pripadnike jedne grupe, a da drugi važi za pripadnike druge grupe)).

Njen put opisala je francuska škola, i on izgleda kao da polazi od elite i prelazi na masu, odnosno od ideja i kulture prelazi na kolektivno konzumiranje istih „ideja“, i završava se prelaskom sa pokreta na inerciju, a to je samo neuspješno prisjećanje ideoloških normi. Tako je, naizgled, mentalitet nastao kao posljedica ne dobro shvaćene ili primijenjene ideologije, odnosno kao poražene, razočarane, ustvari uvijek neostvarene (bar dijelom neostvarene) ideologije koja podsjeća na (neupotrebljivi) pasivni narativ koji ostaje van vremena. Mentalitet je stoga sve manje misao o svom vremenu a više vrijeme (izgubljeno) bez misli, on je postao toliko jak, da ne trpi više ideologije, i zato se sve što se dešava, zbiva u malom (bez ideologije ali sa „novinama“), bez ukusa, veličina, bez osobenosti i on ima uglavnom samo postmodernističko individualističko značenje (sa mogućim uključenim „perverzним oblicima“). U tom smislu, čini se sa pravom se primjećuje i kaže da „osuđeni smo na puko trajanje, bez posljednjeg značenja, velikih snova, hrabrosti i strasti“ (J.Jukić, 1991:88), i to, sa nedopustivim greškama jer su nedopustive, jer ih ne činimo ni voljno ni nevoljno već snagom naših nagona. Razlikuju se tri vrste mentaliteta, i oni se, kako smatraju sociolozi, „vertikalno“ i „sukcesivno“ povezuju, i to su politički (nastao je iz marksističke ideologije, „pretenciozno“ postavlja vjeru iznad vjere ljudi), potrošački (iznjedrio je iz liberalističke ideologije), i tehnicistički (produkt je pozitivističke ideologije) (J.Jukić, 1991:88- 91).

Postavlja se pitanje i naslućuje se odgovor, „da li to što smo svi jednaki prema određenoj ideologiji, i što moramo biti, što bar naizgled uživamo samo u trošenju, da li nas to čini manje savremenicima ovog vremena u kojem živimo, u sve razvijenijoj tehnologiji i u podređivanju njoj čovjeka“? Na neki način, nesporni uticaj mentaliteta u sadašnjoj društvenoj realnosti dovodi i do pitanja, da li je politička misao ili praksa neka ideologija, da li ona uopšte ima u sebi dovoljno elemente ideologije, ili je ona, takoreći samo „običan“ mentalitet. Sociolozi, na ovo pitanje, još nemaju detaljniji i sveobuhvatniji odgovor.

Poznato je da ideologija podrazumijeva razrađen i misaon sistem od kojeg polazi društveno djelovanje (na primjer, marksizam je bio globalan i cjelovit (filozofski) pogled na svijet, nudio je objašnjenje prošlosti, razumijevanje sadašnjosti i perspektivu ili viziju budućnosti). Principi liberalističke ideologije odnose se na apsolutnu slobodu, iako se dogodilo da se umjesto „slobode od stvari“ stvorilo ropstvo stvarima (bez slobodnog duha) što pokazuje još jedan perverznan oblik ideologije (takođe, vjeruje se da je i marksizam, sa druge strane pokazivao nedostatak političke odgovornosti, volje). Tako je liberalistička ideologija „završila“ sa potrošačkim mentalitetom, sa neslobo-

dom i sa puno neobjašnjive zavisnosti od svetog (koje čine stvari, osobe, moć), pa i sa "ideologijom nerada i ne(kreativnosti)". Pozitivistička ideologija je sa druge strane kreirala udobnost, stvaranjem „pozitivnih malih stvari“, ali, ustvari, sve to ima malo veze sa smislom ljudskog postojanja (dignitetom čovjeka). Stoga su tehnologija (tehnicistički mentalitet) i nauka, postale ideologija (Habermas), i na neki način nova religija, u postmodernom dobu. Većina sociologa smatra da tehnologija funkcioniše na racionalnosti i efikasnosti bez vrlina, i da je ona sa odsustvom uvažavanja kreposti, hrabrosti, poroka i postojanja čovjeka u bilo kojem (najljudskijem) smislu. Dok čovjek pripada (samo) jednoj ideologiji, mentaliteta je moguće živjeti više, to se osjeća u identitet-skom smislu (u načinu komunikacije, u „selfu“) ,u dvadeset i prvom vijeku, ali ono što je problem je da je mentalitet bez odredivog identiteta i vrijednosti, a kako primjećuje Fromm „bez zdravog društva ne postoji zdrav pojedinac“, i to uvjerenje u postmodernom dobu odgovara samo stvaranju „pluraliteta“ stilova, novih identiteta, i religioznosti (ustvari „topljenju mentaliteta“). Pritom, nesporno je da ponekad pluralizam, koji se odnosi samo na stil ili na neku vrijednost koja se kao postiže ili dostiže putem dijaloga "u adaptaciji" dovodi do pitanja apsurdna, jer pitanje je koliko se na taj način putem razgovora uspije razumjeti postojanje drugog, odnosno koliko se u njemu izgubi sopstveni integritet (identitet).

Slabost mentaliteta je i u nepostojanosti smisla, to je onaj smisao koji se može ostvariti u prisustvu bližnjih (a to je suprotno današnjim ne ideologijama), to jeste u duhu socijalnog konstruktivizma. U svemu tome, primjećuje se da izostaje socijalna religija, u savremenom društvu, u kojem pretenduje individualizam, a čiji značaj postaje sve snažniji, jer kako vjeruju neki sociolozi religije, "naprijed se može samo ići zajedno, čak i u najličnijim koracima".

Ni pozicija vjernika- običnog čovjeka koji vjeruje, nije zaštićena u savremenom društvu, pa se i vjernik, takođe, nalazi između ideologije i mentaliteta, jer ni njemu nije jasno zašto ideologije slabe, dok, istovremeno mentaliteti jačaju, i na koji način on može nadilaziti samog sebe u vremenu separativnih vrijednosti i morala. Tako da, u uslovima u kojima dominira mentalitet, smatra se, da će hrišćanin istrajno tražiti nove dimenzije ponašanja (manje će isticati slobodu jer se ona kontinuirano prepoznaje na egoističan način), ali i da će sopstvenom odgovornošću ostati povezan sa Božanskim pomoću svetih stvari.

3. Mentalitet na Balkanu (u sjenci postmodernog doba)

Postoje određene konstante mentaliteta na Balkanu koje se mogu razumjeti kao sljedeće: tradicionalizam, autoritarni mentalitet, nedovoljno samosvijesti, politička ne/kultura, antiintelektualizam, predrasude, nepostojanje kritičke javnosti i jezički obrasci (diskursi) (Đ. Šušnjić, 2005), pritom je potrebno napraviti razliku između prošlosti, tradicije i tradicionalizma. Naizgled, identitet sa balkanskim mentalitetom liči na propadajuće tle koje nema oslonac, trajanje ili kontinuitet, i takoreći trpi zbog neslobode, koja nalazi uporište u samom njemu (u mentalitetu). Sve šta se dogodilo (u prošlosti) nije bilo adekvatno i dobro, ali sve i pripada prošlosti (to su ponašanja, rituali, vrijednosti koje su činile dobro), i svakako da je prošlost zaslužna za postojanje tradicije i tradicionalizma. Kako je tradicija sve što je dobro rečeno i urađeno (Đuro Šušnjić), to je sve ono što je izdržalo provjeru u određenom vremenu, to jeste u iskustvima ljudi i najviše se zadržalo u jeziku i govoru (to je postojanost jedne misli, simbola, vjerovanja). Narativ kao posebna forma pričanja priče, koja je gotovo uvijek bazirana na socijalnom konstruktivizmu (situacionom, afektivnom i interaktivom prisustvu) pomaže u otkrivanju mentaliteta jedne nacije, dok se u individualnom slučaju postiže usaglašavanje dimenzija vremena prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Stoga, značaj tradicije je nesporan, tradicija je posebno sjećanje, pokušaj da se ožive određene vrijednosti iz prošlosti a čovjek se okreće uvijek onome što je istinito, lijepo, sveto. I u tom smislu i Martin Heidegger konkretno kaže, da je tradicija nešto što je toliko (dovoljno) staro da je vječno mlado, i što ostaje². Sa druge strane, tradicionalizam je ideologija koja ne postavlja pitanja, već primorava na puko sljedovanje vrijednosti, običaja, rituala i svega onog što je bilo dobro, pa i onog što nije bilo dobro u tradiciji. Već se prepoznao na Balkanu, kao veoma osnažen tradicionalizam (mentalitet) koji sve više stoji na putu savremenom životu i suživotu, pa se može zaključiti da "se pati od misaonog i osjećajnog nereda surovih ljudi" (I. Andrić).³

---

²Na sličan način, Đuro Šušnjić primjećuje da ako se ne stavlja na probu tradicija, da ona izumire, kao i da ne mogu postojati oni koji se ničeg ne sjećaju, i oni kojih se niko ne sjeća.

³Upozoravajući na nedostatak duhovnosti na Balkanu, još jednom sociolog religije Đuro Šušnjić primjećuje, da svakog dana neka laž i glupost postaju stvarnost, kao i da se na nju navikava čovjek, pritom, da značaj laži i lažnog života takođe postaje evidentan, pa da ponekad ona postaje vrijednost sama po sebi.

Onda, kada ideja o samo vrijednosti svoje tradicije pređe u normu (pravilo) koja u drugim vrijednostima, u drugim kulturama, prepoznaje najviše prijeljnu za opstanak svoje kulture i nacije, tada se može govoriti o tradicionalizmu kao ideologiji, i u tom smislu tradicionalizam onemogućava razmjenu između dvije kulture kao između dva otvorena, nedovršena, nepotpuna sistema, koja bi trebalo da žive na dijalogu u (post)modernom dobu (a to bi značilo da jedni postavljaju (svoja) pitanja i dobijaju odgovore (svoje) od drugih, kako to primjećuje i sociolog Đuro Šušnjić), ali izvjesno je, takođe, i da Balkan nije izuzetak izostanka dijaloga i tolerancije, niti mentaliteta. Sa osvrtom na sadašnju situaciju u savremenom društvu, sve više se prepoznaje strah od otuđenja od sebe samog, kao i strah “da nije duh većine balkanskih naroda zauvijek otrovan, i da možda nikad više neće ni moći ništa drugo da radi osim: da trpi nasilje ili da ga čini” (Ivo Andrić). Iznimno je da autoritarni autoritet proizilazi iz jedne ideologije, stoga i sadašnji fakticitet tradicionalizma i ranije ideologije, nosi sa sobom netrpeljivost prema svemu onome što je drugačije od onog šta on misli, i u tom smislu demokratija kao oblik vladavine postaje nemoguća, čini se, nažalost i na nivou najmanjeg konsenzusa. I, zato, naizgled, sa pravom primjećuje A Baljak i kaže, “demokratija je uvedena a društvo je ostalo napolje”.

Preovladavajuće objašnjenje za ono šta se dešava na prostorima na Balkanu, a tiče se identiteta, i u vezi je sa mentalitetom, jeste da se drugi ne doživljava kao “sociološka” dopuna i “istost”, već kao neprijatelj (u građanskom odnosu, porodičnom, nekom društvenom ili političkom). U (is)tom kontekstu, o masovnoj kulturi govori i *Nietzsche* kada kaže da “nema toga razloga koji može da razuvjeri narod u ono u šta vjeruje bez razloga”. Takođe, o moći nagona govori podatak da u svijetu svega 1% stanovništva usvaja univerzalne ideje, vjerovanja i vrijednosti (i čini, na taj način elitnu kulturu), a 99% pojedinaca gradi svoj identitet na rasnim, klasnim, nacionalnim idejama, to jeste vjerovanjima i vrijednostima (Huntington). Na prostorima na Balkanu postoji uvreženo mišljenje (uvjerenje), da prihvatanje može da bude samo u potpunosti za, ili u potpunosti protiv, to jeste, odbijanje neljeg, a to u obliku duhovne prakse u potpunosti zatvara prostor za ono između. Što se tiče savremene politike postoje tri ključne osobine koje bi trebalo da imaju političari, i to su : strast, odgovornost i mjera (Max Weber).⁴

---

⁴Kako vjeruju neki sociolozi, političari na balkanskim područjima, i to, gotovo svi, imaju strast ali nemaju ni mjere ni osjećaja odgovornosti. Poznato je da i igre kao najslobodniji vid djelova-

Na osnovu nekih istraživanja (o kojima će biti riječi i u daljem (pod)tekstu, str. 8) i preovladavajućeg savremenog stila života koji je kao represivan evidentan, i za one koji se ne bave sociologijom, nezaobilazno je zaključiti da su premoćni nagoni mase na Balkanu nagoni koji stoje na putu razumijevanja, prihvatanja i slobode. A kako bez slobode nije moguće imati kulturu (i identitet), kritički se posmatra sve veći jaz između kolektivnog i individualnog identiteta (koji je prevashodno na štetu tradicije i individualnog identiteta), i on ostaje nepremostiv i otežava prilike za stvaranje nove ideologije koja bi korespondirala sa tradicijom, s jedne strane, i kulturom, sa druge strane⁵. U stvari, riječ je o masovnoj ideologiji koja stoji na putu savremenih vrijednosti. A o tome, o ponovljivosti (replikovanju) karaktera ideologije, kao i o samom karakteru ideologije, kaže *Nietzsche* da je ideologija koristan način pogrešnog razumijevanja stvarnosti. U tom smislu, mnogi sociolozi i sociolozi religije primjećuju i da antiintelektualizam kao anti racionalan stav prkosi savremenom dobu, ili da je suštinska racionalnost izostala, odnosno da iracionalnost proizvodi neminovno dvostruki moral (koji je često baziran na predrasudama, one se pritom ne dovode u pitanje, i kao posljedica je postalo vidljivo nepostojanje kritičke svijesti kao i istovremeno zarobljenost u jezičkim strukturama (mentaliteta)).

Zanimljivo je i kako sociolog religije Đuro Šušnjić vidi predrasude (u balkanskom mentalitetu) opisujući jednu kao “predrasudu prema drugom i drugačijem od nas koja jeste onaj čvrsti, stalni i stabilni element u međuljudskim odnosima, element otporan na promjenu, koji te odnose drži napetim i zapetim kao puška, tako da su potrebni mali i nevidljivi povodi da bi iskrslili veliki i opasni nacionalni, vjerski i kulturni sporovi i sukobi” (Đuro Šušnjić, 2005:12)⁶. Pojam “mentalitet” postoji u cijelom svijetu, i na to ukazuju podaci

---

nja imaju svoja pravila, i tako će Margaret Jursenar reći da “činjenica je da su prinude dio slobode”, i stoga se vjeruje da mjera mora postati univerzalno pravilo za političku igru (jer bez mjere ne može se govoriti o senzibilitetu političara, a bez senzibiliteta političar (p)ostaje izvršilac vlasti).

⁵ Sa kulturom koja je na niskom duhovnom nivou vezuje se termin „Lowbrow“, to je termin koji, po Lynesu označava najniži stepen duhovne kulture i odnosi se na nisku, površnu ili prostačku kulturu. Na vrhu ljestvice je „Highbrow“, kao visoka kultura, a iza nje „Middlebrow“, to jest srednja ili mediokritetna kultura (Lynes, N Božilović 2010:89).

⁶ Ako se vidi dalje od unutrašnje dinamike odnosa, u (širem) društvenom kontekstu, “ja i moje” postaju zamke pogrešne identifikacije u momentu kada postanu jedini parametar za procjenu kvaliteta nečeg što se nalazi izvan osobnosti, to jeste vlastite pripadnosti, i usljed takve

(iz istraživanja) da postoji svega 10-15% tzv. kritičke javnosti- to su ljudi koji misle "svojom glavom", a da svi ostali čine masovno društvo koje misli "jednom glavom". U savremenom društvu, volja za moći, a o tome govori ekonomska ili bilo koja druga globalizacija, ustupa mjesto bilo kakvoj istini, kao i pokušaju razumijevanja stvarnosti, upravo zato što se ne teži razumijevanju i suživotu već se vlada razumijevanjem stvarnosti, a istinu "kreira", i diktira onaj koji ima moć. Tako, riječ postaje moćnija od bilo čega, bira se istina koja donosi korist, a najteže je što je (savremeno) vrijeme ono kada sve može da bude istina (Lec), pa stoga i identitet se povlači ispred identifikacije (nacionalne, klasne, vjerske). Identifikacija je pojava poistovjećivanja pojedinca sa nekom društvenom grupom u kojoj živi ili u kojoj namjerava da živi, pri čemu nekritički usvaja njenu kulturu, vrijednosti i norme ponašanja. A što se tiče jezika (na Balkanu), koristi se "jak" jezik, onaj koji ne njeguje interpersonalnost, i koji kao da napada prije vremena (kao da u sebi nosi prijetnju ili je podstaknut nesigurnošću), takođe, koristi se i često "jednoznačan" diskurs moći. Onda kada političari govore o miru, oni kao da pokazuju da treba "da ratuju za mir", i u tom smislu zapaža i Đ Šušnjić, koji kaže, da na Balkanu predstoji veliko čišćenje jezika, pritom smatrajući da su riječi nužno ispunjene ideološko-političkom doktrinom i mržnjom, ili su, pak, produkt struktura moći sa odsustvom istine i smisla. Nesporno je priznanje da jezik determiniše društvenu stvarnost, i da samo i jedino jezik može da rekonstruiše stvarnost (da da novo značenje stvarnosti), i stoga, kad se jezik kvvari, kvari se, nesporno, i život pojedinca, odnosno društva.

Zapaža se da nije mali broj autora s kraja XIX i u XX vijeku u čijim naslovima knjiga se nalazi višesmislena riječ primitivan⁷. Razlika između mišlje-

"subjektivnosti" je veoma važno razvijati religioznost, i to se odnosi na kontekst povjerenja i vjere u drugog.

⁷ O tome kako je značajan broj djela u svom naslovu imao pojam primitivan, navodi N.Božilović sljedeće (2010:75) : Edward B. Tylor: *Primitive Culture*, 1871 („Primitivna kultura“), Franz Boas: *The Mind of Primitive Man*, 1911 („Um primitivnog čovjeka“), Lucien Lévy-Bruhl: *La mentalité primitive*, 1922 („Primitivni mentalitet“), Bronislaw Malinowski: *Sex and Repression in Primitive Society*, 1927 („Seks i suzbijanje u primitivnom društvu“), Margaret Mead: *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, 1935 („Pol i temperament u tri primitivna društva“), Claude Lévi-Strauss: *La pensée sauvage*, 1962 („Divlja misao“). O tome kako može da razmišlja primitivan pojedinac, govori jedan Eskim koji smatra da „ako ima mesa u dovoljnoj količini, više ne treba misliti“, te te riječi su dovoljno pouzdan pokazatelj da se zaključi kako primitivan način mišljenja pokazuje isključivost, ili „prezir za deduktivno mišljenje i razmišljanje“ (Lévy-Bruhl). Ustvari, mistički i predlogički način mišljenja, kao karakteristike primitivnog mentaliteta

nja divljaka i savremenog čovjeka (pretpostavljajući pritom da je savremeno mišljenje civilizovano- stoga i osviješćeno), prema antropolozima je u neznanju i zabludi (Tylor), dok prema nekim sociolozima "primitivizam" je odsustvo razmišljanja, ali i posljedica odsustva emocionalne i socijalne kontrole (tako bi opisali i rekli neki terapeuti). Sigurno da je etnocentrizam moderan oblik primitivizma u savremenom društvu, iz razloga što predrasude koje su utemeljene na rasnim ili etničkim osnovama proizvode "primitivizam modernog tipa" (N.Božilović) koji se može sresti svuda, a pogotovo je prisutan na području zapadnog Balkana (tu se već primijetio, a o tome govore sami po sebi i nacionalni sukobi 90-ih).

U postmodernom društvu primitivizam nastaje i na neartikulisanim emocijama (to je prije svega neslobodno izražavanje), na neprihvatanju svojih emocija ili emocija drugog, ili, to jeste, u preuveličavanju značaja raspoloženja i emocija (pritom se "primjećuje" i stres koji se dešava) i bez primjerene adekvatne "senzibilne" socijalne kontrole. Imajući u vidu brzinu sa kojom se živi, i promjenu "nekih" globalnih vrijednosti- nalazi se opravdanje u samom vremenu (u njegovoj neodredivosti, posebno u kontekstu vrijednosti), za sve češće nepokazivanje poštovanja i uvažavanja drugog. Iako naizgled, kulturni relativizam brani jednu ideju kulturnog partikularizma, prema kojoj svaka kultura predstavlja poseban entitet, i stoga ne postoje superiornost i inferiornost- pitanje se i postavlja, da li svaka kultura (u kojoj mjeri) posjeduje konstante koje otežavaju njen razvoj, odnosno, ili, koliko su jake konstante neznanja, zabluda, koje istovremeno govore i o mogućnostima (i otežavajućim okolnostima) progressa kulture i kulture jednog društva. Sa namjerom da istaknu

---

su zasnovani prije svega na neposrednom iskustvu koje prati nerazumevanje povezanosti pojava i principa uzročnosti, pa se stoga i ne priznaje potpuna neracionalnost primitivnih ljudi, jer „svaka primitivna zajednica posjeduje znatno bogatstvo znanja koje je zasnovano na iskustvu i ono je uobličeno razumom“(N.Božilović). To samo i govori da i veoma primitivni narodi su bili svjesniji, u izvjesnom smislu, uloge kulturnih osobenosti (prevashodno svojih) od savremenih nacija, posebno nekih, koje manje prisno i sa velikom distancom doživljavaju različite kulture. Takozvanim primitivnima je potpuno jasno da se ljudski život može kreirati na više različitih načina, stoga kako Frazer fenomenalno primjećuje (i iznosi to svoje stanovište u djelu "Zlatna grana" (The Golden Bough, 1922)) greška primitivnog načina mišljenja se ne nalazi u zaključcima nego u premisama, odnosno u njegovom "nedopustivo jednostavnom" shvatanju suštine života. Stoga se može reći da je put do istinskih vrijednosti koji bi trebao da bude zapravo u realnosti „borba na život i smrt, između humanog i animalnog, između čovjeka i gorile“- kontra društvenoj sceni na kojoj je sveprisutna duhovna manipulacija, koju sociolozi vide i kao kulturni genocid.

zahtjevnost, disciplinu i značaj koju ima kultura sama po sebi, neki kulturolozi i sociolozi prvo prave razliku između inteligencije od nekulture, smatrajući, pritom, da primitivci mogu pokazati genioznu inventivnost, vizionarstvo (virtuoznost), ali da je za njih gotovo uvijek zajedničko ne uvažavanje drugog. Osim mržnje prema strancima, koju je uočio (među prvima) Lévy-Bruhl kod primitivnih zajednica, francuski etnolog otkrio je još jedan oblik mržnje kod „primitivaca“. To je mizoneizam ili mržnja prema novom.

Istovremeno, prepoznatljiva fleksibilnost ovog pojma „primitivan“ omogućava istraživaču da primitivizam smjesti u nekakvu „timemachine“, i prošeta ga kroz vrijeme, da ga identifikuje ne samo u nerazvijenim kulturama (Afrike, Australije, Polinezije ili Amerike), nego i pronade u današnjim savremenim načinima života. U savremenom društvu prepoznaje se etnička distanca kao prvi znak primitivitizma (primjer je u Francuskoj, odnos prema muslimanima, i Afrikancima, ali i obrnuto), koji otkriva etnocentrizam, i etnonacionalizam. Cigler (Ziegler), u tom smislu, takođe, objašnjava da umjesto da etnički identitet kao dio kolektivnog identiteta ima svoju (posebnu) funkciju, etnički identitet zastupa „privatizaciju svijeta“ (to nije jedini primjer gdje dolazi do sukoba između pojedinačnog i opšteg, primjer su bilo koje marginalizovane grupe, najčešće, politički pritom angažovane, koje budu „u obliku tema“ često atraktivnije za medije nego „same građanske“ teme koje se bave svakodnevicom).

Neki sociolozi primjećuju i da neka društva na Balkanu više teže da zadrže „iste“ nacionalne obrasce nego što nastoje da imaju kulturne obrasce, da razvijaju svoje kulture, a razlog za to se nalazi u isključivom individualizmu, egocentrizmu (zapaža se, pritom, da je njihov mentalitet obilježen nizom ambivalentnih raspoloženja, i to *od inertnih do ekspresivnih, od letargičnih do eksplozivnih, od mrzovoljnih do bolesno ambicioznih*). O navedenom na izvjestan način govori i sljedeće istraživanje. U Projektu⁸ u kojem su učestvovali Srbi, Makedonci i Bugari pod nazivom „Miješanje velikih sila u odnose balkanskih zemalja“ navodi se kao glavni uzrok sukoba na Balkanu, miješanje drugih zemalja, i to se odnosi na period u posljednje dvije decenije (a takav stav izražava 72,3 % ispitanika u Makedoniji, 76,3 % građana Bugarske i čak 91,5 %

---

⁸ Riječ je o projektu „Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije“ (149014D), koji je u periodu 2006–2010. izveden od strane Centra za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu, a podržan od Ministarstva nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (N.Božilović, 2010: 89).

Srba). Uzimajući u obzir ove podatke kao relevantne, prevashodno za utvrđivanje jačine mentaliteta, može se zaključiti da su rezultati istraživanja predrasuda u tri balkanske zemlje skoro identični, a sa malom razlikom u „stepenu“ nacionalne ostrašćenosti i ksenofobije.

4. Transcendencije kao prethodnici mentaliteta

Priroda je od nastanka čovjeka bila jedan od faktora koji je bitno uticao na formiranje njegovih religijskih predstava, a one su *nastale iz straha od prirodnih sila*, ili iz vjerovanja u spas koji donosi natprirodno biće. U tom smislu, od nastanka svijeta, postoje različita razmišljanja o ovom svijetu, dok je za Indijce ovaj svijet *privid*, Kinezi ga smatraju *čvrstom stvarnošću* (Živko Kustić, 1981:71). Savremene religije stavljaju prirodu u sekundarnu poziciju za razliku od primitivnih etničkih religija (izuzetak su i istočnjačke religije koje svoje učenje zasnivaju na jedinstvu čovjeka i prirode). Ipak, neki simboli, kao što su to simboli transcendencije, daju poseban „podsticaj“ za doživljaj religioznosti, i u to se vjeruje od samog nastanka čovječanstva, do danas. Tako je simbol sikhizma, religije u Indiji, dva ukrštena mača, označava duhovnu, intelektualnu, fizičku snagu, takođe postoji vjerovanje da je simbol ptice označavao stanje transcendencije uma na pećinskom crtežu u Francuskoj. Pa, kako i ističe američki istraživač Joseph John Campbell „to je slika šamana kako leži sa maskom ptice na čelu“ (K.Jung, 1996: 167). Stoga, sami simboli ne nastoje da povežu vjernika sa religijskim učenjem, na način koji bi bio „ograničavajući“ za njega, već da oslobode pojedinca od svakog stanja koje je nezrelo, konačno ili suviše ustaljeno (religioznost bez pripadanja je postojala, znači, i u predmodernim vremenima).

U tom smislu, postoji vjerovanje da je pojedinac upravo uz pomoć simbola dostizao svoju potpunost u sjedinjavanju sadržaja nesvjesnog dijela uma sa svjesnim umom. Kao način transcendiranja („uma“ ili svijesti) često se javljalo, i prepoznalo, u snu duhovno hodočašće, koje se objašnjava saznanjem da je „došao trenutak za preuzimanje samostalnih novih koraka“ (značenje simbola hodočašća T Eliot u „Pustoj zemlji“ povezuje sa situacijom kada se čovjek suočava sa strašnim izazovom trenutnog poraza koji doba mudrosti nikada ne može da „izbriše“).

Ono što je izvjesno je da u savremenom društvu nijedna od spoljašnjih promjena ne može izazvati transcendenciju duha sama po sebi, jer duh prije svega podrazumijeva prisutnost i preobražaj njega samog (u čovjeku, u društvu), to jeste, potrebna je povezanost njegova sa nečim „višim“ od njega koje

ga oslobađa ili mu dozvoljava da pređe na veći (viši) nivo egzistencije. Tako se dešava unutrašnja transcedencija starih vrijednosti, odnosno stvaranje novog životnog stila (to se ostvaruje uvijek uz uvažavanje specifičnosti kako socioloških tako i kulturoloških, u kojima pojedinac živi).

Simboli, istovremeno, u *kontinuitetu*, inače vanvremenski, pojavljuju se i u snovima i otkrivaju moguću transcedenciju. Ugašeni vulkan sa vatrom, iz najdubljih slojeva zemlje ukazuje na novu potrebu koja se odnosi na stil života - promjenu, isprepletane zmije sa uzdignutim falusom ukazuju na nov duhovni početak- odnosno prodiranje iz poznatog u nepoznat svijet (zanimljivo je i da niža transcedencija iz podzemlja prelazi u višu transcedenciju, zemlju, i postiže, kroz vazduh, punu transcedenciju ili transpersonalnu stvarnost, i to sve podsjeća na odnos (kolektivnog) nesvjesnog, svijesti i kulture (ili slobode). Može se zaključiti i da simboli pomažu da se otkriju suprotnosti (suprotne težnje u životu), i ukažu na to da se mogu prevazići iste.

5. Zaključak

U ovom radu se govori o načinu na koji „netradicionalni“ oblici razmišljanja utiču na nove postmoderne stilove života, otkriva se i odnos tradicionalizma i nekulture, odnosno tradicije i kulture, i u tom smislu, se bavi pitanjem, kako je nastao etnocentrizam, kako je nastao etnonacionalizam, i u kojoj mjeri se zasluge za ove fenomene mogu pripisivati spoljašnjim globalnim vrijednostima (kao što je ekonomska globalizacija), a koliko su oni u vezi sa onim što je neuspješna ideologija, nekultura, tj. mentalitet ili primitivizam. Takođe, pitanje religioznosti i njenog sadržaja, posebnost religioznosti koja putuje kroz vrijeme (kao nezaustavljive, iste)- one koja mijenja oblike, usljed stvaralačke kulture, ali i zadržava postojeće- kao posljedice mentaliteta, kao i povezivanje sa simbolima (na koje se sa nekim razlogom manje ili više obraća pažnja- uprkos kontinuitetu njihovog pojavljivanja u različitim oblicima), predstavlja temu i izazov ovog rada, u kojem se prije svega pokušava potvrditi istorijski razvoj svijesti i osobnost čovjeka, društva – kroz kontinuitet, ali i naslućuje i samo njegovo sazrijevanje kroz vrijeme.

Literatura

Božilović, Nikola (2010), *Kontekst kulture- Kritika primitivnog uma*, Filozofski fakultet, Niš

Jukić, Jakov (1991), *Budućnost religije*, Matica Hrvatska, Split

Jung, Karl Gustav (1996), *Čovek i njegovi simboli*, Alfa, Beograd
Kustić, Živko (1981), *Velike religije svijeta*, Glas koncila, Zagreb
Šušnjić, Đuro (2001), „Prepreke na putu razumevanja, poverenja i pomirenja“, *Vera-znanje -mir*, Centar za istraživanje religije BOŠ-a, Beograd, ss. 103-111